

פתרון הבחינה

היסטוריה

קיץ תשפ"ג, 2023, שאלון: 22382
מוגש ע"י צוות המורים של "יואל גבע"

הערות:

1. התשובות המוצגות כאן הן בגדר הצעה לפתרון השאלון.
2. תיתכנה תשובות נוספות, שאינן מוזכרות כאן, לחלק מהשאלות.
3. חלק מהתשובות הן בנקודות בלבד, על הנבחן לפרט את הדברים.

לאומיות במזרח התיכון

הנבחנים נדרשו לענות על שתיים מהשאלות 1-3

שאלה 1- "ריבוי זהויות במזרח התיכון" / ברנרד לואיס

סעיף א'

ריבוי זהויות – מצב שבו יש לכל מדינה זהות שונה כלומר זהות המדגישה את האיסלאם, זהות המדגישה את הערביות וכדומה. למעשה, המזרח התיכון הוא אזור של זהויות מורכבות ורבגונית, וחקר הזהויות הללו אינו פשוט.

הבעיות שנוצרות הם סכסוכים בין קבוצות אוכלוסייה שונות בתוך המדינות ובין המדינות עצמן.

4 דוגמאות:

- 1 – נאמנות לאיסלאם ולא למדינה.
- 2 – התנגשות בין הזהות של המדינה הריבונית ובין הזהות הפאן ערבית.
- 3 – תרבות שבה הזהות האתנית היא לא הזהות המרכזית.
- 4 – גבולות לא טבעיים של המדינות.

סעיף ב'

על פי לואיס, הרעיונות שצמחו באירופה על הלאומיות השפיעו על המזרח התיכון באופנים מסוימים הקשורים בעיקר לשיוך הגיאוגרפי:

- מערב אירופה – חיזוק הפטריוטיות כלומר הנאמנות לשליט הארץ. העותמניים והמצרים הם דוגמא לכך. מזרח ומרכז אירופה – לא הפטריוטיות חשובה אלא הלאומיות. כלומר, הזהות היא לא על פי ארץ ושליט אלא מכוחם של מוצא ותרבות משותפים. הלאומיות נוסח מרכז אירופה ומזרחה אופיינה בחוסר ליברליות. 2 עובדות היסטוריות התומכות בכך שהלאומיות במזרח התיכון הושפעה יותר ממרכז אירופה וממזרחה:

עובדה ראשונה – הגעתו של הרוזן בוז'נסקי מפולין לאימפריה העותמנית.
עובדה שנייה – השפעת הפאשיזם והנאציזם ולאחר מכן הסוציאליזם והקומוניזם.

שאלה 2- "סוריה וירדן"

סעיף א'

סוריה – המאפיין הייחודי שיוצר קושי בעיצוב הזהות הלאומית הוא מיעוט עלווי ששולט על רוב סוני.
התמודדות: אסאד האבא ואסאד הבן מתקרבים לאיסלאם ועושים מספר פעולות כמו ביטול האיסור על כיסוי ראש וכן אישור לקיים תפילות במחנות צבא. כמו כן, אימוץ אנשי דת לטובת המשטר כמו אחמד כאפתרו.
ירדן - המאפיין הייחודי שיוצר קושי בעיצוב הזהות הלאומית הוא שילוב בין הירדנים, השבטים הבדווים והאוכלוסייה הפלסטינית יחד באותה מדינה.
התמודדות: שילוב הבדווים במנגנוני הביטחון ושילוב הפלסטינים במערכות השלטון.

סעיף ב'

סוריה

השינוי: מתחילים להתקרב לאיסלאם וליצור מצב בו הוא מהווה חלק מהזהות הלאומית הסורית.
הגורמים לשינוי:

- 1 – השלטון היה צריך בסיס תמיכה רחב יותר ולכן הוא התחיל לאמץ את הזהות האיסלמית.
- 2 – האוכלוסייה הכפרית שינתה את השקפתה ותמכה פחות במפלגת הבעת' (בעיקר בשל תהליך העיור).

ירדן

השינוי: בירדן מנסים ליצור זהות ירדנית ייחודית (ללא הפלסטינים). ניתן לראות זאת במשפט: 'ירדן היא ירדן ופלסטיין היא פלסטיין'. משפט זה מחליף את המשפט הקודם בו דגלה ירדן: 'ירדן היא פלסטיין ופלסטיין היא ירדן'.

הגורמים לשינוי:

- 1 – אירועי ספטמבר השחור הבהירו לירדנים שהפלסטינים הם לא בני ברית טבעיים ואמיתיים כמו שהם חשבו לפני כן.
- 2 – המלך חוסיין הגיע למסקנה שהמשפט 'ירדן היא פלסטיין ופלסטיין היא ירדן' יכול דווקא לעזור לאויבים של ירדן.

שאלה 3- "הלאומיות באיראן" / מאיר ליטבק

סעיף א'

הלאומיות תחת השושלת הפהלווית

עם עלייתם לשלטון, 1925, שמו השליטים את אידיאל השלטון העצמי הלאומי בראש מאבקם. הם פעלו לבנות מדינה ריכוזית חזקה. תחת שלטון רזא שאה (1925-1941) התמקדו המאמצים בביסוס סמכות המדינה על הטריטוריה האיראנית כולה, למשל על ישויות עצמאיות וחצי-עצמאיות בפריפריה (כדוגמת הרפובליקה הסובייטית של גילאן בצפון איראן, או אמירות מחאמרה הערבית בדרומה).
לאחר מכן, פעל להשגת האחדה אתנית-לאומית על בסיס האתניות הפרסית: טיפוח אוריינות השפה, תוך דיכוי שפות אחרות; סגירת בתי ספר של מיעוטים דתיים; הבניית נרטיב קולקטיבי היסטורי המדגיש את

העבר הקדם-אסלאמי של איראן ותרבותה החילונית; הפעלת הצבא ככור היתוך; איסור לבוש אתני וכפיית לבוש מערבי על גברים. תהליך זה נועד לדחוק את הזהות האיראנית-דתית, השיעה, לשוליים. מוחמד רזא שאה, שהחליף את אביו (1941-1979), השתמש בלאומיות בתפקיד כפול – מכשיר של מודרניזציה ומכשיר להשגת לגיטימציה לבית המלוכה.

הוא טיפח לאומיות חילונית מובהקת, ונעזר בה לחזק את משטרו שאיבד את הלגיטימציה הדתית שלו. לכך נלווה תהליך מואץ של מודרניזציה מערבית "מלמעלה". כך נעשה ניסיון להשעין את הלאומיות הפהלווית של שני היסודות – שחזור עבר מפואר ומסורת מלוכנית, בשילוב המודרנה.

בשנת 1971 הגיע לשיאו תהליך פיזור העבר הקדם-אסלאמי, בחגיגות שנערכו בעיר פרספוליס, מקום קבורתם של מלכי השושלת האח'ימנית¹, לציון 2,500 שנה למלוכה הפרסית. מוחמד רזא שאה הציג עצמו כיורשו של כורש הגדול. החגיגה נועדה להבליט את ההמשכיות של הזהות האיראנית-פרסית, ולהזכיר לעולם את היסודות של תרבות זו כמו סובלנות, הומניזם והשאיפה לשלום, יסודות שהעניקו השראה לתרבויות אחרות בהיסטוריה.

הלאומיות לאחר מהפכת 1979

המהפכה שחיסלה את משטר המלוכה והביאה להקמת רפובליקה הייתה מהפכה פוליטית, חברתית ודתית, וגם מהפכה לאומית. אחד המוטיבים המשותפים בשיח המהפכני היה שחרור איראן מהשפעה זרה ומכפיפות לאינטרסים זרים, אמריקנים בפרט – ריבונות מלאה.

הרפובליקה ניסתה להוביל לסינתזה – לאומיות דתית המאמצת את הייחודיות של העם הפרסי העתיק (תודעה משותפת בת 2,500 שנה), עם דגש על מרכזיות האסלאם כגורם התרבותי הדומיננטי.

מצד אחד, גינה השלטון את הלאומיות כרעיון, וטיפח את רעיון האחדות האסלאמית. הלאומיות הוצגה כאידאולוגיה המובילה לפיצול בין המוסלמים, מזימה של זרים החוששים מהתפשטות האסלאם ומנסים להגביל אותו באמצעות החלוקה הלאומית. בספרי הלימוד בבתי הספר, כלי התברות העיקרי בכל מדינה מודרנית, גונתה הלאומיות והוצגה כמנוגדת לעיקרי האסלאם וכמכשיר קולוניאליסטי הרסני שנועד למנוע הקמת קהילה אסלאמית מאוחדת. כל התומכים בה הוצגו כעבדי המערב. האסלאם הוצג כזהות האוטנטית הראשונה של האיראני, ולחיזוק – קבע השלטון את השפה הערבית כשפת לימוד חובה בכל בתי הספר ומעמד הפרסית הפך למשני.

מן הצד האחר, מונחי החוקה של 1979 נותרו לאומיים. ביטויים כמו "האומה המוסלמית של איראן", או "העם המוסלמי של איראן" ממשיכים להפריד בינם לבין יתר המוסלמים ולייחד לאומיות איראנית. סעיף 3 פסקה 11 בחוקה מדגיש את החשיבות שבחיזוק "יסודות ההגנה הלאומית" באמצעות גיוס חובה, כדי לשמור על "עצמאותה, שלמותה הטריטוריאלית והסדר האסלאמי של המדינה" – שלושה מרכיבים בסיסיים של לאומיות מדינתית.

סעיף ב'

השינוי שחל בשנות ה-90 הוא התקרבות לעבר הקדם איסלאמי.

ב-1992, ערך הנשיא רפסנג'אני ביקור רשמי בפרספוליס בו הכריז כי "...עמנו חייב לדעת כי אינו חסר היסטוריה".

בתקופת ח'אתמי הקצתה המדינה תקציבים לשיקום אתרים ארכאולוגיים ולקיום כנסים שעסקו בעת העתיקה. ספרי הלימוד החיו את תקופת האימפריה ומקורות השבטים שיצרו אותה – מדיים, פרטים ופרסים, שכולם יצרו אימפריות בעלות תרבות מפותחת.

אחמדינוז'אד זוהה "ככורש בן זמננו". בשנת 2010 התקיים טקס חגיגי בו הובא לאיראן, בהשאלה מהמוזאון הבריטי, "הגליל של כורש" – עליו כתובה הצהרת כורש המוכרת גם מהתנ"ך. הנרטיב החדש ניסה לטשטש את אמונתו הלא-אסלאמית של כורש (זורואסטרית) ולהציגו כמאמין באל אחד ולכן כמעט כשר מבחינה אסלאמית.

כך, טרחו חכמי הדת והנהיגים הדתיים של איראן לחזק את הנרטיב של הזהות המונותאיסטית כביכול של איראן מאז העת העתיקה, ובכך להתגבר על הבעייתיות של קבלת העבר הקדם-אסלאמי. השינוי תרם להתמודדות עם המיעוטים כי הוא יצר מצב בו הם הרגישו שהם יכולים יותר לבטא את עצמם באיראן.